
KİTAP TANITIMI

Sinan Öge, *İslam Kelamcılarında Lütuf Teorisi*, Fecr Yayınları, Ankara 2015, 158 s.

Muhammet Aydın *

Sinan Öge'nin "İslam Kelamcılarında Lütuf Teorisi" adlı çalışması Fecr Yayınları tarafından basılarak okurların istifadesine sunulmuştur. Eser İslam Kelamının temel konularından ve kavramlarından birisi olan lütuf üzerinde odaklanmakta ve genellikle Ehli sünnet ile Mutezile arasındaki polemik konularına yer verilmektedir. Bu yazıda bir açıdan Allah'ın fiili olması itibarıyla diğer yandan da Allah-insan ilişkisine dair bazı kurucu parametreleri anlamamıza yardımcı olacak temel bir Kur'ani terim olan lütuf konusu ve onun etrafında geliştirilen teorilerin ele alındığı kitabın tanıtımını yapmak istiyoruz.

Sinan Öge kitabını giriş ve üç bölümden oluşturmuştur. Giriş kısmında lütfun ilahi sıfatlar ve Kelam ilmindeki yerine kısaca değinmektedir. Zira Allah'ı tanımak, bilmek ve O'na iman etmek, varoluşun ilahi değerini anlamak ve anlamlandırmak için ilk ve en aslı unsurdur. Peygamberler vasıtasıyla insanla iletişime geçen Allah, gizli olan zâtını istediği ölçüde onlara tanıtmıştır. Bu tanıtım, insanın anlayacağı kavramlarla ve gözlemlenen kainat ve yaşam gerçekleriyle ilişkilendirilerek yapılmıştır. İşte lütuf da hem Allah'ın zâti bir niteliğidir hem de insanlara yönelik fiilidir. Lütuf kavramı doğrudan fazl, nasr, meûnet, inâyet, rahmet gibi kavramlarla aynı semantik alan içinde olmalarına karşın, Kelam ilminde lütuf, insanın sorumluluğu/teklif bağlamında ele alınmıştır. Böylece lütuf, artık kendine has içeriğiyle bağımsız bir kavrama

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi ABD, (maydin@gumushane.edu.tr) orcid.org/0000-0002-0099-9024

dönüşmüş ve Kelamcıların yükledikleri manaları taşıyan yeni bir teori- nin anahtar kavramı oluvermiştir. (Öge, 2015, s. 13)

1. Kelime Olarak Lütuf ve Latîf: Yazar önce sözlük anlamlarına yer verir. Ardından Allah'ın ismi ve sıfatı olarak el-Latîf terimine deği- nir. Latîf ismi kullanıldığı bağlama göre bazen doğrudan Allah'ın zâtını tanımlarken; bazen de Allah'ın mahlukatına yönelik fiillerini nitelemek- tedir. Râzi, Latîf isminin manalarını dört maddede toplar: “Duyularla algılanamayan; işlerin incelik ve gizliliklerini bilen; kullarına iyilik yapan ve maslahatların gerçekliklerini ve gizliliklerini bilen, sonra bu maslahatları hak edenlere ulaştırmada kaba değil, nazik bir yol kulla- nan.” (Öge, 2015, s. 19)

2. Kur'an'da Lütuf Kavramı: Lütuf kavramı Kur'an'da insana nis- pet edildiğinde “gizli, nazik ve tedbirli insan davranışı olarak” kullanıl- mıştır. Allah'a nispetinde/ilahi sıfat olarak şu manaların ön plana çıktığı görülmektedir: “Allah'ın insan idrakinden gizli oluşu; Allah'ın her şeyi gizlilikleriyle bilmesi; Allah'ın incelikli yardımını ve Allah'ın tedbiri ve ihtiyaçları gidermesi.” Öge ayetlerle konuyu açıklayarak temellendirir ve şu sonuçlara ulaşır: “Kur'an'da Latîf isminin, kullanıldığı yerlere göre, kelime tahlili yaparken ifade ettiğimiz ve gizlilik, bilgelik, nezaket ve iyiliği içeren şu dört manayı taşıdığı ifade edilebilir: Allah'ın zâtına yö- nelik bir nitelik olarak; 1. Mahlukat tarafından idrak edilemeyecek şe- kilde aşkın olan. 2. Bütün gizlilik ve inceliklerden haberdar olan ve on- ları bilen. Allah'ın mahlukatına yönelik muamelesiyle alakalı olarak; 1. Mahlukatı ve onların işleriyle ilgili gizlilikleri ve detayları bilen. 2. Baş- kasına nezaketle muamele eden, herkesin anlayamayacağı dakik yollarla yardımda bulunan.” (Öge, 2015, s. 30)

3. Kalam İlminde Lütuf Anlayışı: Lütuf teriminin kavramlaşması aslında kelamcılar marifetiyle yaşanmıştır. Zira yazara göre kelamcılar, lütuf kavramına çok farklı anlam yüklemişler ve ilahi lütuf, Allah-insan ilişkisinin önemli kavramlarından biri olmuştur. Özellikle teklifle bağ- lantılı olarak yapılan tanımlamada, insanın sorumluluğuna katkı sağla- yacak, onun mazeretlerini giderecek ilahi etkiler lütuf kapsamında de- ğerlendirilmiştir. Lütuf kavramında anlam farklılaşmasını ve teorileş-meyi takip edebilmek için ekollerin lütuf terimine hangi anlamları ver- diklerine değinmek isabetli olacaktır. Lütuf konusunda asıl polemik

Mutezile ekolüyle Ehl-i sünnet ekolü arasında yaşanmaktadır. Mutezile'nin ve Ehli sünnetin tanımlarını vermek yerinde olacaktır zira bununla ekollerin lütuf teorilerindeki yaklaşımlarını anlamak mümkün olabilecektir. Mutezile lütufu şu şekilde tanımlamaktadır: “Kulun, bulunması halinde vacibi tercih ettiği ve kötü/kabih işlerden kaçındığı ya da bulunması halinde vacibi tercihe ya da kabih terke yakın olduğu her şeydir.” “Zorlamaksızın kulu taate yaklaştıran ve masiyetten uzaklaştıran şeylerin tümüdür.” Kulu taate yaklaştıran veya o taatin oluşmasını sağlayan ya da cebren olmaksızın masiyetten uzaklaştıran şeydir.” Mutezile'nin tanımlarında taate yaklaştırmacı olmasına ve özellikle zorlamayın/ilca olmadığına vurgu yapılması sanırım dikkatlerden kaçmamıştır. Buna mukabil Ehli sünnetin tanımı ise şöyledir: “Lütuf taati yapmada/taat fiilindedir. Lütuf, Allah kendisini mükellefe uyguladığında, mükellefin kesin bir şekilde itaat etmesini sağlayan manadır. Bu mana da taat kudretidir.” “Lütuf, taate kudretin yaratılmasıdır.” Tanımlarda görüldüğü üzere yazar, ana farka işaret etmektedir: “Mutezile'ye göre lütuf mecburiyet doğurmaksızın iyi fiile yaklaştıran ya da kötü fiilden uzaklaştıran bir motivasyon iken; Ehli sünnete göre ya fiil yapma gücünün ya da bizzat fiilin kendisinin Allah tarafından yaratılmasıdır.” (Öge, 2015, s. 35)

Lütfun genel özelliklerine gelindiğinde iki başlıkta konu ele alınmaktadır. İlki *lütfun teklifin gereği oluşudur*. Lütuf konusu ele alınırken teklif konusuna önemli atıflar yapılmaktadır. Kelamcılar lütufu, Allah'ın insanı sorumlu kılması/teklif ve sonrasıyla irtibatlı bir fiil olarak algılamışlardır. İlahi lütuf, kelamcılar nezdinde tüm yaşamsal faaliyetlerde Allah'ın özel yardımlarını ifade eden çağrışımlardan ziyade, özellikle teklifle bağlantılı bir kavrama dönüşmüştür. Abdulcebbar buna şu şekilde göndermede bulunur: “Lütuf kavramının teklifte yeri olmayan konularda kullanımı, mütekellimin ıstılahında kabul edilmemiştir. Ancak o alanda kullanımı sadece kelimenin lügat manası açısından şüyu bulmuştur.” Lütuf teklifle alakalı olduğu için, lütfun nesnesi de mükelleflerdir. Lütuf, mükellefte, özel bir işi yapmayı tercih etmesini gerektiren özel bir hâdis/olgudan ibarettir. Yine lütfun ‘menfaatli celb etme ve zararı def etme’ tarzında olması zorunludur. Bunlar esas alındığında hakkında menfaat ve zararların mümkün olduğu ve eyleme sevk eden

güdüleri/dâîleri değişebilen her canlı hakkında lütfun mümkünlüğü kaçınılmazdır. Bundan ötürü Allah başkalarına lütfedendir, ama Allah'ın kendisine lütfedilmez.

Lütfun diğer özelliği ise *lütfun zorlama değil, motivasyon oluşudur*. Bunu daha belirgin hale getirmek adına *lütf-u mukarrib* ve *lütf-u muhassıl* kavramlarına müracaat etmek faydalı olacaktır. Şöyle ki, Ehli sünnet kelimcilerine göre lütfun Mutezile'nin tanımladığı gibi 'taate yaklaştıracı/ lütf-u mukarrib' bir unsur olmaktan ziyade bizzat 'taatin oluşumunu sağlayan/ lütf-u muhassıl' bir unsur olduğunu söylemek gerekir. Çünkü Mutezile'ye göre lütuf, bir zorlama ve fiile mecbur bırakma değildir. Bilakis, mükellefin, sayesinde taati tercih ettiği bir fiildir. Diğer bir ifadeyle bu fiil mükellefi taate yaklaştıracıdır. Ancak mükellefin bu tercihi ya da yakınlığı, o fiili yapmaya imkan sahibi olması/temekkün ve kudretle birlikte. Zira zorlama ve mecbur bırakma sınırına ulaşırsa, bu zorlanma, teklifi ortadan kaldırır.

Lütfun kaynağına gelince Mutezile'ye göre lütuf sadece Allah'ın fiili olmayabilir ki, bu üç başlıkta açıklanır. a. Allah'ın fiilinden kaynaklanan lütuf, b. Kulun kendi fiillerinden kaynaklanan lütuf ve c. Diğer mükelleflerin fiillerinden kaynaklanan lütuf şeklindedir. (Öge, 2015, s. 41-44)

Lütfun mahiyetiyle ilgili problemlerden iki mesele etraflıca tartışılmaktadır. İlki, *lütfun vacipliği ve vücubiyet zamanı* iken, diğeri *lütfun umumiliği-hususiliği* konusudur. Ehli sünnet, Allah hakkında hiçbir vücubiyetin düşünölemeyeceğini ifade ederken; Mutezile, Kaderiyye ve Rafiziler bazı fiilleri özellikle kullarının faydasına olanı yapmayı/salah/aslah O'nun hakkında vacip olarak telakki ederler. Ehli sünnete göre, hükmün ancak din ile sâbit oluşu ve din üzerinde bir hâkim bulunmadığı esas alındığında Allah'a herhangi bir şey vacip değildir. İlahlıkla zorunluluğun bağdaşmayacağından hareketle Allah hakkında hiçbir şeyin zorunluluğunu kabul etmeyen Ehli sünnet kelimcileri, her şeyden önce mahlukâtın mükellef kılınmasının, Allah hakkında vacip değil, caiz bir unsur olduğunu kabul etmiştir. Mutezile'nin argümanına ve savunmasına gelince, onların Allah hakkında kabul ettiği vücubiyet, aslı ve teklif öncesi/ibtidâi değildir. Daha önceden söz konusu olmayan vücubiyet, 'teklif' fiilinden sonra gerekmiştir. İnsanları sorumlu kıl-

makla, onlara kudret verme, lütfetme, sevap ve ceza verme, elemelerin karşılığı/ivaz gibi fiiller Allah'a vacip olmuştur. Şayet teklif olmasaydı, vacip olarak zikredilenlerden hiçbirisi O'nun hakkında vacip olmazdı. Ayrıca yazar, vacip kılma kavramını da tashih eder. Çünkü Mutezile'ye göre farz, 'bir vacip kılıcının zorunlu kıldığı vacib'e denir. Bir başkasının Allah'a bir hususu vacip kılması ise düşünülemez. Nitekim vacip kavramı da dahil olmak üzere hakikatlerin şahit ve gaip alemde değişmeyeceği kanaatinde olan Abdulcebbar'a göre bir şeyin vacip olması için ille de bir vacip kılmanın bulunması zorunlu değildir. Allah, kendi zâtı hakkında vacip olan şeyin vacipliğini zaten bildiği için bir başkasının ona vacip kılması imkansız olmakla birlikte, vücûbiyet O'nun hakkında zikredilen anlamda kullanılır. Sonuçta vacip, bir illetten dolayı vacip olmaz. Bilakis, kendine has bazı özelliklerden dolayı vücûbiyet söz konusudur ve bu durum her failin fiilinde mümkündür. Bu yaklaşıma benzer şekilde vücûbiyet kavramı hakkında yeni açılımlardan söz edilebilir. Vücûb/zorunluluk kavramına farklı açılardan bakmak mümkündür. Nitekim *ontolojik zorunluluk ile ahlaki zorunluluğu* birbirinden ayırmak gerektiğinden söz edenler bulunmaktadır. Allah, istediğini yapandır. (Hûd, 11/107) fakat bu gücünü kendisi ahlak ile sınırlandırmıştır.¹

Lütfun umumiliği ve hususiliğine gelince, Mutezile Allah'ın insanlara dini sorumluluklarını ilgilendiren fiillerinde hiçbir ayırım yapmadan eşit davrandığını savunur. Allah herkese hidayet etmiştir. Basra ekolü, aynı şekilde ilahi tevfiğin kafir ya da mümin herkesi kapsadığını savunur. Hidayet ve tevfiğin kavramları gibi lütufta da herhangi bir sınırlandırmada bulunmaz. Allah, dini nimetler hususunda bütün akıl sahiplerini eşit tutmuştur. Nebilere ve meleklerle tevfiğin, ismet ve diğer dini nimetlerden hiçbirisiyle diğerlerinin ötesinde bir tahsis yapmamıştır. Bu konuda temellendirmeyi şöyle yaparlar: Allah'ın rahmet, nimet, tevfiğin ve ıslahını dilediği kişiye tahsis hakkı yoktur. Bilakis O'na vacip olan tüm kullarını bu hususlarda denk tutmasıdır. Ancak herhangi birisinin, taati sebebiyle hak ettikleri müstesnadır. Aynı şekilde Allah'ın onlardan herhangi birine benzerini bir başkasına vermediği bir elemi tahsis etmesi

¹ Bu konu ve tartışması hakkında bkz. Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 65.

de caiz değildir. Böylece Allah, mümin ya da kafir ayırt etmeksizin herkese lütfetmiştir. Bu umumilik muhataplar açısından geçerli olduğu gibi lütuf olan fiillerde de geçerlidir. Yazar isimler üzerinden spesifik örnek vermek suretiyle konuyu daha anlaşılır kılmaktadır. Allah Hz. Ömer'e iman etmesine yönelik yaptığı lütfu Ebu Cehil'e de yapmıştır. Her ikisi de Hz. peygamberi görmüş, dinlemiş ve Kur'an ayetlerini işitmiştir. Hz. Ömer bu lütfun gereğini yaparak iman etmiş ve bu nedenle artık Allah'ın özel ihsanlarına mazhar olmuştur. Ebu Cehil ise o lütfa olumlu karşılık vermediği için müminlere tahsis edilen ilave ve özel nimetlere nail olamayacaktır. Böylece lütufta adaletsizliğin olması, ilahi teklifin adil olmaması anlamına gelecektir. (Öge, 2015, s. 77) Lütufta tahsislerin olacağını savunan Ehli sünnet kelimcilerine göre ise lütuf, tahsis edilmiş bir şeydir. O, iman ve taat gibi faydalı/salah olan hususları yapmaya yönelik bir kudretin yaratılmasıdır. Zira faydalı bir fiil ancak ona özel kudretle meydana gelebilir. Eş'ari kimi ayetlere referansta bulunarak Allah'ın müminlere bazı nimetleri tahsis ettiğini düşünmektedir: "Allah'ın size lütfu ve rahmeti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız."²

Bölümün sonunda lütfun bağlantılı olduğu bazı kavramlara yer verilirken, bu kavramlarla ilişkisine değinilmektedir. "Lütuf-tevfik-hızlân-ismet ilişkisi; lütuf-hidayet-dalâlet ilişkisi; lütuf-salah-aslah ilişkisi." Burada ise ekollerin argümanlarına ve temellendirmelerine temas edilmektedir. Ekollerin görüşlerine yer verilirken abartılı genelleme hatasına düşülmemesi noktasında uyarılarda bulunmaktadır.

Sonuç kısmında yazar, ekollerin lütuf kavramı üzerinden düştükleri hataları dile getirmektedir. Zira ekoller sahip oldukları zihniyetler/tasavvurlar ve hassasiyetler üzerinden temel kavramlara yaklaşmaktadırlar. Mesela insanın tercihli fiillerinin oluşumuna ilahi irade ve yaratmayı doğrudan iliştiirmeyen Mutezile, lütufu da insan sorumluluğu bağlamında ele almış ve insan fiillerine sevk edici olumlu bir etki olarak Allah'a yapması zorunlu bir eylem olarak tanımlamıştır. Buna karşın Ehli sünnet kelimcileri ise lütfu insan fiillerinin ya da buna yönelik kudretin yaratılması şeklinde algılamıştır. Böylece kavramın içeriğinde

² Diğer referans verilen ayetler için bkz. Nisa, 4/83; Nur, 24/21; Sâffât, 37/55-57; Bakara, 2/105, 269; Al-i İmran, 3/33; En'am, 6/25.

yer alan ve hissedilen ilahi inayet, fark edilmeyen gizli yardım ve iyilikler, ince müdahaleler gibi ahlaki içerik neredeyse unutulmuş ve kaybolmuştur. Bu yaklaşımlarından ötürü ilahi lütuf, Mutezile esas alındığında “zorunlu olarak destek”, Ehli sünnet esas alındığında ise “zorunlu olmayan engellememe” muhtevasındadır. Öge’nin temel kavramlara yönelik kültürel, siyasal ve ideolojik dayatmalara ilişkin dile getirdiği uyarıyı da bu bağlamda önemsemek gerekir: “İslam kültürü içinde yer alan ve böylece bireysel ya da toplumsal olarak inanç ve düşünceleri oluşturan, yönlendiren bazı kavramlar, dinin kaynağı olan vahyin vurgularıyla değil, pek çok tarihsel ve beşeri mahsulü taşıyan mezhebi ya da ideolojik kurgularla şekillenmiştir. Bu da beşeri olan düşünce ve teorilerin, kullanılan dini kavramlar vasıtasıyla, ilahi olarak algılanmasına ve dinileşmesine sebep olmuştur.” (Öge, 2015, s. 150)

Sinan Öge’nin kitabı ele aldığı konu/kavram itibariyle her dönem güncelliğini ve önemini koruyacak bir mahiyete sahiptir. Lütuf konusu hem Allah’ın insanla ilişkisini hem de insanın eylemlerine yönelik Allah’ın müdahalesini ele aldığından, eser sadece ilahiyatçılara hitap etmemektedir. İnsanın yeryüzündeki serüvenini anlamak isteyen ve kendi varoluşuna dair temel varlık sorularına ikna edici ve doyurucu cevaplar arayan bütün okur kitlesine hitap ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca Kelami kavramların içeriği oluşturulurken Kur’an’ın belirleyici olmasına dikkat çekmesini de önemli metodolojik bir yöntem olarak değerlendirmek gerekir. Bu haliyle eser kültür ve düşünce hayatımıza yeni ve anlamlı perspektifler katmaya aday değerli bir çalışmadır.